

СОЦИОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
SOCIOLOGICAL SCIENCES

Меңдибаев Н.

**ЭЛЕТТИКТЕРДИН АБАЛЫНА КӨҢҮЛ БУРУУ
УЧУР МАСЕЛЕСИ**

Мендибаев Н.

**ВНИМАНИЕ К СОСТОЯНИЮ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
ЯВЛЯЕТСЯ АКТУАЛЬНЫМ ВОПРОСОМ**

N. Mendibaev

**ATTENTION TO OF THE RURAL POPULATION
IS A TOPICAL ISSUE**

УДК: 316.323

Бул макалада Кыргызстандын элет жериндеги көйгөйлөрдүн айрым көрүнүштөрүнө анализ жасалып, андагы элеттеги калктын басымдуу бөлүгүнүн кызыкчылыгын козгоп кетүүчү маселелерге айрыкча элеттиктердин абалына көңүл буруу биринчи кезектеги милдеттерден экендиги эске алынат. Ушуга байланыштуу өлкөдө мамлекеттүүлүк калыптана баштаган биринчи күндөрдөн тартып эле өндүрүштүк күчтөрдү өнүктүрүүгө, экономикалык маселелерди жана социалдык түзүлүштүн калдыктарынан арылтууга түрткү берүүчү көрүнүштөрдү жөнгө салууга болгон аракеттер, айрыкча терең агрардык реформаларды иш жүзүнө ашыруу аракеттери бир топ кыйынчылыктар менен коштолуп келип жаткандыгына көңүл бурулат. Эл чарбасынын бардык тармактарынын экономикалык жактан өсүшү үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүүгө, азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууга, калкты жумуш менен камсыз кылууга жана жакырчылыкты азайтууга болгон маселелерди чечүү үчүн шарттарды түзүүгө багытталган иш-аракеттери да талдоого алынат.

Негизги сөздөр: социалдык, социалдык абалы, социалдык көйгөй, жумуш менен камсыз болуу, жакырчылык, турмуш деңгээли, жеке менчик, жеке менчик түрлөрү, социалдык статус.

В этой статье рассматриваются отдельные положения проблем сельских населений Кыргызстана, в них упоминаются вопросы, затрагивающие интересы большинства населения и самое главное, обратить внимание на положение сельчан. В связи с этим рассмотрятся затруднительные положения, берущие начало с первых дней становления государства. В особенности обращается внимание на многие сложности, которые преследуют при попытках реализовать глубокие аграрные реформы, а также попытки исправить ситуации, которые подталкивают стерилизовать социальные структуры и экономические

проблемы, и улучшение производительных сил. Будут анализированы задачи, направленные на достижение экономического развития, всей отрасли сельского хозяйства, на обеспечение продовольствием, на обеспечение занятости населения, на обеспечение народа и на снижение бедности.

Ключевые слова: социальная, социальное положение, социальная проблема, занятость, бедность, уровень жизни, собственность, виды собственности, социальный статус.

This article discusses some of the provisions of the problems of rural populations of Kyrgyzstan, they mention issues that affect the interests of the majority of the population and most importantly, pay attention to the situation of the villagers. In this regard, the difficult situations that originate from the first days of the formation of the state will be considered. In particular, attention is drawn to the many difficulties that are pursuing in attempts to implement deep agrarian reforms, as well as attempts to correct situations that push to sterilize social structures and economic problems, and to improve the productive forces. Tasks aimed at achieving economic development, the entire branch of agriculture, providing food, providing employment to the people, ensuring the people and reducing poverty will be analyzed.

Key words: social, social status, social problem, employment, poverty, standard of living, property, types of property, social status.

Сонку жылдарда Кыргызстандын экономикалык жана социалдык өнүгүүсү бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Калктын басымдуу бөлүгүнүн кызыкчылыгын козгоп кетүүчү маселелер айрыкча элеттиктердин абалына көңүл буруу биринчи кезектеги милдеттерден болуп калууда. Ушуга байланыштуу өлкөдө мамлекеттүүлүк калыптана баштаган бирин-

чи күндөрдөн тартып эле өндүрүштүк күчтөрдү өнүктүрүүгө, экономикалык маселелерди жана социалдык түзүлүштүн калдыктарынан арылтууга түрткү берүүчү көрүнүштөрдү жөнгө салууга болгон аракеттер айрыкча терең агрардык реформаларды иш жүзүнө ашыруу аракеттери бир топ кыйынчылыктар менен коштолуп келүүдө. Мындай иш чаралардын мазмуну эл чарбасынын бардык тармактарынын экономикалык жактан өсүшү үчүн ыңгайлуу шарттарды даярдоого, азык-түлүк коопсуздукту камсыз кылууга, калкты жумуш менен камсыз кылууга жана кедейчиликти азайтып жоюу сыяктуу маселелерди чечүү үчүн шарттарды түзүүгө багытталган аракеттеринен көрүнөт. Мына ушундай келечектүү иш аракеттер калктын экономикалык бакубаттуулугун камсыз кылуу, татыктуу ишти жана туруктуу кирешени камсыз кылуудагы өндүрүштүк жумуш орундарын түзүүнүн эсебинен болот. Жумуш менен камсыз кылуу өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсү үчүн жана өлкөдөгү саясий туруктуулукту камсыз кылуу үчүн абдан маанилүү. Андыктан бүгүнкү күндөгү эмгек рыногу динамикалуу болуп, экономиканын талаптарына ыңгайлашууга жөндөмдүү, өлкөдөгү демографиялык кырдаалды эске алууга тийиш. Өлкөнүн негизги ресурсу болуп билимдүү жарандар жана квалификациялуу кадрлар эсептелет, анткени алар өлкөнүн өнүгүүсүн, өлкөнүн экономикасынын бардык тармактарында жаңы технологияларды иштеп чыгууну жана киргизүүнү камсыз кылат. Калктын бакубаттуулугун көтөрүү үчүн ар бир жаранга тиешелүү квалификацияны алууга же стартаптык финансылык капитал алууга мүмкүндүк берет. Иш менен камсыз кылуу жумуш күчүнүн сапатын көтөрүүгө, эмгек рыногундагы талап менен сунуштун ортосундагы дисбалансты жоюуга жана аймактарда кыйла жогорку кошумча наркты, калктын ишке орношуусунун өсүшүн камсыз кылган артыкчылыктуу секторлордо жумуш орундарына болгон талапты түзүүгө багытталат.

Элет жеринде жумуш орундары менен камсыз кылууну бардык жерде, өзгөчө элеттик аймактарда бараандуу ишке ашыруу зарыл. Бул үчүн аймактарга инвестицияларды салуунун, эгерде инвестициялар жогорку кошумча нарктагы эмгек сыйымдуу өндүрүштү түзүү менен байланышса, экономикалык жактан пайдалуулугу камсыз кылынышы керек. Өлкөнүн аймактарында өндүрүш күчтөрүн мейкиндикте жайгаштырылышына таасир тийгизүү үчүн мамлекеттик жөнгө салуунун инструменттерин иштетүү зарыл. Мамлекет инвестор болгон долбоорлор үчүн аймактарда жумуш орундарын түзүүнү максаттуу индикаторлордун бири катары кароо керек. Жумуш орундарын түзүү өлкөнүн жана аймактардын экономикалык өнүгүүсүнүн негизги критерийлеринин биринен болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын калкы 2017-жылдын башына карата 6 млн 140 миң адам болду, азыркы 2%дык өсүш темпи менен калктын санынын мындан ары да өсүшүн эске алуу керек. Мындан тышкары, БУУнун болжолуна ылайык 2030-жылга карата өлкөдөгү улгайган адамдардын саны дээрлик эки эсе көбөйөт, бул татыктуу карылыкты камсыз кылуу үчүн кошумча күч аракетти талап кылат. Келечекте калктын санынын абсолюттук өсүшү орточо алганда жылына 100 миң адам болот. Ошол эле учурда Кыргыз Республикасы Борбордук Азиядагы элинин саны аз өлкө бойдон калат. Өлкөнүн калкы эки очокко топтолот: борбордук регионго, Бишкек шаарына жана Чүй облусунун жанаша жаткан райондоруна жана Ош-Жалал-Абад багыты боюнча топтолуу жүрөт. Азыркы мезгилде жылына дээрлик 20-30 миң жаңы жумуш оруну талап кылынууда. Жаңы жумуш орундарын түзүү муктаждыгы өсөт жана 2030-жылдардын ортосунда максимумуна жетет. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын эмгек рыногуна чыккан жаштардын контингентинин саны жылына 350 миңден ашууда, жакынкы жылдары ал өсүп, ишке орноштуруу, кесипке багыт берүү кызматтарына жана башкаларга олуттуу талаптар жарала баштайт [1].

Элеттик калктын жумуш менен камсыз болуусу жөнүндө сөз болгондо калктын жалпы 65 пайыздан ашыгыраагы элет жеринде жашаган мекендештерибизге негизги көңүл бурулат. Мурда айыл жеринде жашагандарды индустриалдык иштерге тартууну токтотуп туруучу фактор катары түпкүлүктүү элеттик калктын бир аймактан экинчи аймакка көчүүгө анчалык көңүлдөнбөгөндүгү эсептелинип, аны республиканын тарыхый, экономикалык жана улуттук өнүгүүсүнө, жаратылыштык-климаттык шарттарына байланыштырып келишкен. Бул маселелер Кыргызстандын айылдарында жүргүзүлгөн биздин изилдөөлөрдүн материалдарында да тастыкталып келет. Изилдөөлөрдүн материалдары көрсөтүп тургандай элеттиктердин негизги бөлүгүн 64,2% ошол жерлерде туулгандан бери жашап келе жаткандар түзүшсө, респонденттердин 24,7% 10 жылдан ашуун мезгилден бери жашагандар, ал эми 11,1% айыл жерине акыркы 5-7 жылдын аралыгында көчүп келгендер түзөт жана алар негизинен жаштардан турат [2].

Акыркы жылдары жалпы калктын эмгекке жарамдуу бөлүгүнүн саны азайып баратканы белгиленүүдө. (2013-жылдын башына карата 60,7%тен, 2017-жылдын башында 59,1%чейин). Бул жагдай жашы он алтыга толгон 1990-жылдарда төрөлгөн балдардын эмгекке жарамдуу бир бөлүгүнүн киргизилген эсебинен болуп саналат, анткени өлкөдө төрөттүн азаюусу орун алган. Бирок, жакынкы жылдарда бул жагдай жогорулоо жагына өзгөрүшү мүмкүн, анткени

2000-жылдары туулган өспүрүмдөр эмгекке жарамдуу жаштардын санын бир кыйла өзгөртөт. Эмгекке жарамдуу курактагы адамдардын жогорку үлүшү Бишкек жана Ош шаарларына туура келет (63%) менен. Анткени мындай көрүнүш алардын ички мигранттардын агымы менен байланыштуу болгондугунда [3].

Бул биринчи кезекте бала төрөлүүнүн салыштырмалуу түрдө жогорулугу, калктын табигый өсүүсү жана жыштыгы менен түшүндүрүлөт. Ошону менен бирге, калктын отурукташып калуусуна жана көбөйүшүнө жаратылыштык-климаттык шарттар, жер байлыктарынын, минералдык суу жана казылып алынуучу заттардын көптүгү, ошондой эле элибиздеги калыптанып калган абал көп улуттуулук (жашоонун, маданияттын, дөөлөттөрдүн, адамдардын экономикалык жана эмгектик адаттары ж.б) да өз таасирин тийгизип келет. Ошондой эле, белгилүү деңгээлде Өзбекстан, Тажикстан жана Казакстандын түштүк облустары менен мамлекеттер аралык чарбалык-экономикалык жана соода байланыштарынын интеграцияланып турушу да ыңгайлуу кырдаал түзүп турат.

Кыргызстандын элет калкынын үлүшүнүн көбөйүшү, анын социалдык-экономикалык жактан салыштырмалуу түрдө ийгиликтүү өнүгүшү менен шартталат, анын өзгөчөлүгүн аймактык жактан алыс жайгашуусу, тоолуу жерлердин көптүгү, көпчүлүк райондордун жана айылдардын өнөр жай борборлорунан алыста жайгашуусу, каражаттарды бөлүштүрүүдө элеттик аймактарга башкалардан ашканын гана бөлүү принциби колдонулушунун натыйжасында урбанизациянын деңгээли төмөн болуп келгендиги менен мүнөздөлөт. Анын натыйжасында экинчи улуттук эл каттоодо 2009 жылы калктын 32,5% балдар жана өспүрүмдөр түзгөн. Эмгекке жарамдуу калктын үлүшү 59,4% түзгөн, ал эми эмгекке жарактуулардын улгайган бөлүгү - 8,1%.

Кыргызстандын шаардык жана айылдык калкынын курактык түзүлүшүндө олуттуу айырмачылыктар бар. Шаарларда 20 жашка чейинки курактагы өспүрүмдөр үстөмдүк кылат. Мындай көрсөткүч шаарларга окуу жана иштөө үчүн келген жаштардын миграциясы менен байланыштуу. Ошондой эле көпчүлүк эмгекке жарамдуу курактагы (30-39 жана 40-49 жаш) шаардык жашоочулардын саны, айыл жергесине караганда, бир кыйла жогору. Бирок, ошондой болсо да балдардын жана өспүрүмдөрдүн үлүшү, ошондой эле улгайган адамдардын өкүлдөрү айыл жергесинде жогору [4].

Коомдук өндүрүштө болуп жаткан системдик кайра түзүүлөр эмгек ресурстарын жумуш менен камсыз кылуу жараянына өзгөрүүлөрдү кийирип турат. Жумуш менен камсыздоо тутумун мүнөздөп турган

маанилүү пропорциялардын ичинен жеке жана коомдук чарбада, материалдык өндүрүштө же өндүрүштүк эмес тармактарда айыл чарбасынын тармактарында эркектер менен аялдар иштөөчү иштерде эмгектенүүнү атап өтөсөк болот.

Эмгектин эл аралык уюмунун маалыматы боюнча Кыргыз Республикасында калктын экономикалык жактан активдүүлүгүнүн бир аз төмөндөөсү байкалууда. 2012-жылы эркектердин жумуш менен камсыз болушу 71,3% ал эми аялдардыкы 46,9%, түзгөн болсо, бул көрсөткүч 2016-жылы эркектердики 70,1%, ал эми аялдардыкы 44,1%, болуп бир аз төмөндөгөн [5].

Жашына карабай жана жашаган жерине (шаар, айыл) иштеген эркектердин пайызы иштеген аялдардын пайызынан жогору. Аялдардын экономикалык активдүүлүгүнүн пайызынын мындай төмөндөп кетүүсү өткөөл мезгилде аялдарга социалдык коргоо тармактарынын таркалып жок болуусу жана социалдык кызмат көрсөтүү системасынын бузулуусу менен кошумча милдеттер жүктөлгөндүгүндө. Калктын 50% жакыны социалдык коргоо программасы менен камтылган. Экономикалык активдүү эмес аялдардын 25% үй жумуштары менен алек болгондуктан, бала багуу, оорулуу жана кары-картандарды кароо жана башка иштер менен алек болгондуктан иштей албай тургандыктарын айтышса, эркектердин 2% гана ошол себептерди көрсөтүшкөн. Бул маалыматтар, айрыкча күйөөсү бар жана балалуу аялдар үчүн адат болуп калган гендердик роль, экономикалык активдүү аялдарга зор таасирин тийгизе тургандыгын айкын көрсөтүп турат.

Аялдардын жумуш менен камсыз болуу маселесинде кандайдыр бир прогресс (аялдардын жарымынан көбү экономикалык активдүү) байкалса да биздин өлкөдө жумуштуулук секторлору жана кесиптер боюнча гендердик бөлүштүрүү (сегрегация) бар. Ар бир сектордун ичинде аялдар жана эркектер иштеген тармактар боюнча айрымачылык бар, башкача айтканда өндүрүмдүү ишкердиктин тармактарында гендердик адистешүү бар. Кызмат көрсөтүү чөйрөсүндө аялдар көбүнчө соодада, мейманкана жана ресторан бизнес-теринде көбүрөөк орунду ээлеген, ошондой эле билим берүү жана саламаттыкты сактоо тармактарында, ал эми транспорттук кызматтарда жана мамлекеттик кызматтарда болсо азыраак өкүлчүлүктүк кылышат. Кызыгы, аялдар салт болуп калган эркектерди колдоо жана балдарды багуу ролду аткарган тармактарда көбүрөөк алектенишет. Аялдардын жумуш менен камсыз болуусун экономикалык тармактар боюнча карап чыкканда аялдар көбүрөөк кызмат акылары төмөн болгон саламаттыкты сактоо, дене тарбия жана спорт, билим берүү сыяктуу тармактарда көбүрөөк топтолгондугун белгилөөгө болот (бул тармактарда иштеген

аялдар - 66,6% жана эркектер – 33,4% түзөт), социалдык камсыздоо (мында аялдар – 75,4% жана эркектер – 24,6%), искусство тармагы (аялдар – 55,8% жана эркектер – 42,2%). Ошол эле учурда билим берүү жана саламаттыкты сактоо сыяктуу тармактарда эмгектенген аялдар башка тармактарда иштегендерге караганда бир топ төмөн кызмат акы алышат, же ал республикалык орточо кызмат акынын 57%ден 61%ге чейинкисин гана түзөт [6]. Ошентип, аялдардын үлүшү салыштырмалуу аз айлык акы төлөнө турган тармактарга көбүрөөк туура келе тургандыгы тууралуу бүтүм чыгарууга туура келет.

Көзгө көрүнбеген агрардык жумушчу күчтөрү бар экендигин тигил же бул айыл өкмөтүнүн аймагында көп сандаган жумушсуз же толук эмес жумуш менен камсыз болгон калк билдирип турат. Ал адамдардын жашы, жынысы, улуттук топтору, диний ишеними, кесиби, эмгек стажы, тажрыйбасы, саясий маанайы да ар түрдүү, алар ошол жашап келе жаткан жерлеринде эле калгылары келет, анткени алардын эптеп жашоосуна айылдыктарга бериле турган жер үлүшү гана жападан жалгыз булак болуп эсептелет.

Азыркы учурда Кыргызстанда миндеген майда фермерлик чарбалар өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыздоодо алсыз болуп, алар өз алдынча техника, урук, жана жер-семирткичтерди сатып алууда көптөгөн кыйынчылыктарга дуушар болуп келүүдө. Эксперттер туура белгилегендей советтик доордо белгилүү эле колхоз-совхоздор өлкөнүн калкын азык-түлүк коопсуздугун толук камсыздап келгени белгилүү, ал эми азыр болсо калктын 65 пайызы айыл жерлеринде жашап агрардык өлкө болгонуна карабай айыл чарба азык-түлүгүнүн өсүү масштабында импорттоп, сырттан ташып келүү басымдуу. Көрүнүп тургандай, адистердин дыйкан чарбаларды ирилештирип, айыл чарба кооперативдерине бириктирүү сунушу абдан туура болуп жатат.

Кооперативдерди түзүү жана өнүктүрүү социалдык капиталга болгон инвестициянын мисалында ал элеттин экономикалык жана социалдык багытынын туруктуу өнүгүүсүнө жакшы көмөк көрсөтөт. Андан сырткары ар бир айылдын жашоосуна шарт түзүүдө, калктын жашоо жана киреше деңгээлин жогорулатууда, жумушсуздуктун өсүп кетүү темптерин төмөндөтүүдө конкреттүү аймактагы агрардык өндүрүштү бир тарапка багыт алдырууда олуттуу ролду ойнойт. Мал чарбачылыгын өнүктүрүү тармактык жана социалдык тең салмактуулукту калыптандырат, бул болсо калкты жумуш менен камсыз кылууда өзгөчө маанилүү болуп эсептелет. Ошондой эле улуттук кол өнөрчүлүктү жана негизинен айыл жерлеринде жайгашкан сырьё булагына жакындаштырууга багытталган өнөр жай өндүрүшүн жайгаштыруу саясаты бир топ максатка ылайыктуу болмок. Ирилештирилген

кооперативдердин түзүмүндө айыл чарба продуктыларын (тери, эт, сүт, өрүк, жүзүм, жашылча ж.б.) кайра иштетүү боюнча цехтерди, чакан ишканаларды, элдик кол өнөрчүлүктү (килем токуу, белектерди даярдоо, аялдардын кооз буюмдарын, эмерек, керамика идиштерин, эмгектенүүгө керектүү жөнөкөй буюмдарды жасоо, улуттук кийимдерди тигүү) ж.б. ишканаларды уюштурууга да мүмкүнчүлүк ачылмак. Ошондой эле мал чарбачылыгын жүргүзүүдө эски усул жана ыкмалар менен бирге биздин фермерлерге жана жеке чарбаларга ири мүйүздүү малдарды жана майда жандыктарды багуунун жаңы усул жана ыкмаларын кеңири өздөштүрүү, бул үчүн аларга атайын окуу курстарын уюштуруу да бир топ пайдалуу болмок [7].

Сонку жылдардагы Кыргызстандагы социалдык өзгөрүүлөрдүн тез темпте өнүгүшү алардын чарбанын жаңы формалары менен аракеттенгендигинен да көрүнөт. Биздин изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй бүгүнкү күндөгү мамлекеттик менчиктин үстөмдүгүнүн жок болушу анын натыйжасында чарба жүргүзүүнүн ар түрдүү формадагы аракеттери иш жүзүнө ашырылып жатат. Ошондуктан эркин экономикалык чарба жүргүзүүнүн келечектеги ыңгайлуу формасы катары «Сиз айылдагы чарбанын кайсы түрүн ишенимдүү деп эсептейсиз»? деген суроого респонденттердин басымдуу көпчүлүгү 45,8% жеке менчик чарбанын келечегине ишенишет. Эгерде аларды жашы боюнча караганда негизинен чарбанын бул түрүнө 31-40 жаштагылар 59,4% ишенимдүү карашат. Чарба жүргүзүүнүн ишенимдүү формасы катары үй-бүлөлүк аренданы эсептегендер – 19,9% түзүп, анын ичинен мындай жолду келечектүү деп 51-60 жаштагылардын 23,5% эсептешет. Ошондой эле бүгүнкү күндөгү айыл жериндеги абал фермердик чарбанын активдүү уюшулуп, келечектүү иштешинен да көз каранды деп эсептешет (14,3%) респонденттер.

Жогорудагыдай турмуштук жагдайлардын өйдө-ылдый өзгөрүшү өздөрүнүн объективдүү да, субъективдүү да себептерине эгедер. Андыктан турмуш абалынын начарлашы, оорлошу эң биринчиден көптөгөн мамлекеттик ишкана, мекемелердин жоюлушунун натыйжасында коомдун көйгөйлүү көрүнүштөрүнө алып келген элдин иш менен камсыз болбой калышы жумушсуздуктун пайда болушуна түрткү болууда.

Бул абал көрсөтүлгөн мыйзамдуулукта бекемделген жана анын артыкчылыктары болгондуктан элет жеринде жашагандардын аймактык көчүп жүрүүсүн токтотуп турат, ошондон улам адамдардын эбегейсиз ашыкчалыгы сенектик абалга өтүп, анын түзүлүү абалы тоңуп турган мөнгү сыяктуу сакталып кала берет. Анын баары өзүнүн артынан элет калкынын социалдык-экономикалык проблемаларын чечүүдө бүтүндөй бир катар терс көрүнүштөрдү алып

келет, ал турак-жай турмуштук маселелерден тартып элди жакырчылыкты жойууга жана жарандык коомду курууга көтөрүүгө чейинки маселелерди өзүнө камтыйт. Чыгашалуу жана өнүгүүсү төмөн деңгээлдеги айыл чарбалык өндүрүштүк кооперативдерди өзгөртүп түзүү, менчиктин жана чарба жүргүзүүнүн көп кырлуу түрлөрүнө өтүү, ишкердүүлүктүн айрым эркиндиктери айылдын социалдык тутумуна али да болсо көзгө көрүнөрлүк өзгөрүүлөрдү жараткан жок, ошол эле учурда менчиктик белгилер боюнча бөлүнүү жараяны барган сайын катуу сезилүүдө. Азыр түзүлүп калган реалдуу кырдаал боюнча ишкердүүлүк жаатынын кошумча, жедеп көнгөн түрлөрүнөн башкача мүмкүнчүлүктөрү болбогондуктан айыл чарбасынын салттуу коомдук сектору адамдардын басымдуу көпчүлүгүн өздөрү үчүн көнүмүш эмес рынок шарттарында "бейформал экономика" менен шугулданып эптеп өлбөстүн күнүн көрүүгө муктаж кылып жатат. Андай аракеттер майда бизнесе, ортомчулук-соодагерчилик ишинде, башка тармактарда, киреше бербесе да, жашап кетүү үчүн каражат бере турган тармактарда сезилип турат. "Бейформал экономикада" иштөөнүн мүмкүнчүлүгү бир топ кеңейип калды, бирок анда иштегендер расмий статистикада эске алынбайт, ошондон улам социалдык-эмгектик мамилелерди кандайдыр бир деңгээлде жөнгө салып турууга жана социалдык жактан коргоого мүмкүнчүлүк бербейт.

Элет жеринде жумушу бар адамдарды бөлүп кароого, иши боюнча статусунун өзгөчө белгилери бар. Кыргызстандын калкынын иш менен камсыз болуу түзүлүшү боюнча айрыкча айыл чарбанын басымдуу болушу менен мүнөздөлөт. Улуттук статистика комитети билдиргендей бардык жумуш менен камсыз болгондордун 26,8% токойчулук жана балыкчылык секторунда иштегендер. Экинчи ири жумуш берүүчү тармак болуп өлкөнүн бардык иш менен камсыз кылуудагы 15,6% камтыган автоунааларды жана мотоциклдерди оңдоо, дүн жана чекене соода жүгүртүүчү тармактар болуп саналат. Үчүнчү маанилүү тармак болгон курулуш тармагы (12%), билим берүү (8,7%), андан кийин, кайра иштетүү өндүрүшү (7,6%), транспорт ишмердиги жана жүктөрдү сактоо (7,1%) болуп саналат. Жалпысынан, 2016-жылдагы маалыматтар боюнча, иштегендердин саны 2.363.000 адамды түзгөн. Бул иш менен камсыз кылуудагы 57% ды көрсөтөт. Жалпы иштеп жаткандардын 31% бардык ишканалардагы, мекемелердеги жана уюмдардагы иштеп жаткандарын көрсөтсө, анын ичинде 25% айыл жеринде иштегендерге караганда 42% шаар жеринде иштегендердин үлүшү жогору экендигин көрсөтөт. Негизинен элет калкынын негизги иш ордун 28% дыйкан (фермердик) чарбалар түзөт [8].

Жогоруда келтирилген фактылардын мазмунунан көрүнүп тургандай колдо болгон эмгек күчтөрүн калыптандыруу, бөлүштүрүү жана пайдалануу проблемалары рынок экономикасынын мамилелери улам барган сайын курчуй берет. Бул жерде өзүнө өзгөчө көңүл бурууну талап кылган маселе бар, ал - калктын жумушсуз же жарым-жартылай жумушсуз деп эсептелинип, ошол эле учурда үй-бүлөлүк чарбалардын чектеринде коомдук-пайдалуу эмгекке тартылды деп эсептелип жүргөн агрардык ашыкча күчтөрдү эмгек ресурстарына айландыруу жана сарамжалдуу пайдалануу. Ошондой эле талдоо ал категориядагы эмгекчилерди айыл чарбасынын өзүнүн жергиликтүү шарттарына байланыштуу коомдук жана жеке чарбанын башка түрлөрүнө өткөрүүгө мүмкүн экендигин көрсөтүп турат. Ушуга байланыштуу жүргүзүлүп жаткан агрардык - жер реформасына чоң үмүт артылат, бирок бул реформаны жүргүзүүдө айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өндүрүштүк өнөр жайлык базасын калыбына келтирүү боюнча иш чараларды бир мезгилде ишке ашыруу керек, ошондо ашыкча эмгек ресурстарын улам азайтып туруу үчүн кошумча мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Кыргыз коомунун өнүгүү тарыхынын тээ алыскы мезгилинен эле башталган агрардык ашыкча күчтөрдүн топтолуп калуусу рыноктук реформалардын өзүнүн жүрүшүндө күчөй берет жана анын масштабдары кеңейип туруучу тенденцияга ээ. Кыргыз Республикасынын өкмөтү колдогондон кийин иш менен камсыз кылуунун мамлекеттик концепциясы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясы «Таза коом-жаны доор» Улуттук программасын иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга негиз болот. Ушуга байланыштуу элет калкынын, айрыкча аялдар менен жаштарды, иш менен камсыз кылуунун деңгээлин жогорулатуу чараларын аныктоонун стратегиялык программасын иштеп чыгуу үчүн жашырын же сенек болуп калган жумушчу күчтөрүнүн өзгөчө белгилеп толук түрдө эсепке алуу зарылдыгы келип чыгат.

Рынок экономикасына өтүүнүн шарттарында жана ашыкча жумушчу күчтөр топтолуп калган учурда экономиканын салттуу коомдук жана жеке менчик секторунун ички мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу максатында керектүү социалдык-экономикалык жана нормативдик-укуктук шарттарды камсыз кылуучу чаралар эске алынышы керек. Алардын өнүгүшү мамлекет тарабынан жөнгө салынышы өндүрүштү өстүрүүгө жана кеңейтүүгө өбөлгө болууга, аймактардын өндүрүштүк-чийки заттык жана эмгектик мүмкүнчүлүктөрүн мүмкүн болушунча толук пайдалануу үчүн адаттагыдан тышкары, мурдагылардан айырмаланып турган тармактарды түзүүгө багытталышы керек.

Элеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн артта калышы көбүнчө айылдын милдети азык-түлүк фондун түзүү жана өнөр жайдын кайра иштетүүчү тармагын чийки заттар менен камсыз кылуу менен гана чектелип калгандыгы менен түшүндүрүлөт. Ошонун натыйжасынан улам адамдарга экономиканын өнүгүүсүнүн кызыкчылыгына багындырылуу менен мамиле жасалып (негизи тескерисинче болушу керек эле), жандуу эмгек ресурстарын пайдалануу кесиптер менен адистиктердин тар чөйрөсү менен гана чектелип калган. Мындай мамиленин негизинде калктын ар түрдүү социалдык-демографиялык топтору иштин түрлөрүн тандоо боюнча муктаждыктарын канааттандырууга мүмкүн болбой калган. Элет жериндө өз эмгегин колдонуу үчүн иш тармактарын тандап алуу эмгек ресурстарын иш менен камсыздоонун деңгээлине карабай бардык аймактарда курч тургандыгы айныгыс чындык.

Айыл чарбасында кол эмгегинин көптөгөн түрлөрүнүн сакталып калышы сезондук жумушчу күчтөрүнө болгон жогору муктаждыкты шарттап турат. Сезондук жумушчуларды пайдалануу менен байланышкан практика натыйжасыз болуп чыкты. Ошол эле учурда азыркы кездеги аларга болгон муктаждык көзгө көрүнүп турган келечекте да сакталып кала берет. Демек, бул маселе эл чарбасы үчүн маанилүү социалдык жана экономикалык кыйчалыштардын чектеринде чечилиши керек. Сезондук иштерге тартылып жаткан адамдардын курамы жана алардын ишин уюштуруп берүүнүн айыл чарбасындагы түрлөрү принципалдуу өзгөрүүлөргө муктаж болуп жатат. Бул маселе айтылгандардан тышкары республиканын элеттик аймактарынан чыккан эмгек мигранттарынын Россиянын жана Казакстандын аймактарына иштеп кетүүсү менен да шартталып турат.

Демек, узак убакытка чейин жумуш менен камсыздоо программасында жумушчу күчтөрүн экспорттоодо дүйнөлүк тажрыйбаны жана эл аралык эмгек укуктарынын жалпы кабыл алынган нормаларын эске алуу менен күчтүү чаралар калыптанышы керек, анткени бул проблема боюнча өзүбүздүн тажрыйбаныз эркин эмгек күчтөрүн пайдалануу али талапка ылайыктуу жүргүзө албагандыгынан кабар берет. Ошол эле учурда элеттик калктын иш менен камсыздоосунун тармактык системасын жакшыртсак, ал бизге эмгек ресурстарын оперативдүү түрдө жылдырып туруунун мыйзамдуулуктун негизинде ошол эле

адамдардын көп тараптуу эмгек күчүн айыл чарбалык эмес тармактарда жана айыл чарба иштери күчөп турган учурда пайдалануунун жолдорун берет. Ошонун негизинде адамдарды жыл бою ырааттуулук менен пайдаланууга болот, бул алардын кирешелерин гана көбөйтпөй, элеттеги иштердин мазмунун жана түрлөрүн да өзгөртүп турууга мүмкүнчүлүк берет.

Бүгүнкү күндөгү олуттуу курч маселелерден болгон республиканын алыскы аймактарын ээн, өздөштүрүлбөй калтырууга жол бербөө, өзгөчө жумушчу орундар менен камсыз кылуу маселеси пайда болгон жерлерде жаштарды кармап калуу, андай жерлерди өздөштүрүү жана өнүктүрүү үчүн ал жерлерге жаштарды тартуу ж.б. иш чараларды уюштуруу маанилүү маселелерден болуп эсептелет. Жалпы алганда, мына ушундай дем берүүчү экономикалык рычагдарды ишке киргизүү аркылуу бүгүнкү күндүн талабы болгон элеттин абалын жакшыртуу маселелерин чечүү учурдун негизги милдеттерден болуп саналат.

Адабияттар:

1. 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн стратегиясы «Таза коом-жаңы доор» [электрондук ресурс]. - http://www.president.kg/files/docs/Files/proekt_strategii_final_kyirg.pdf
2. Мендибаев Н. Айыл социалдык бүтүндүк катары өзгөрүлмөлүү коомдо. Монография. - Бишкек, 2014. - С. 99.
3. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Социальные тенденции Кыргызской Республики 2012-2016. Выпуск 13. - Бишкек, 2018. - С. 21.
4. Вторая Национальная перепись населения... Демоскоп Weekly [электронный ресурс]. - <http://www.demoscope.ru/weekly/2012/0493/analit01.php>
5. Кыргыз Республикасынын улуттук статистикалык комитети. Кыргыз Республикасынын статистикалык жылдыгы. - Бишкек, 2017. - С. 71.
6. Омурбекова М.О. Социально-экономические преобразования и проблемы региональной занятости населения (на примере Ошской области) [Текст]: Дисс.... канд. экон. наук: 08.00.05 / М.О. Омурбекова. - Бишкек, 2007. - С. 144.
7. Мендибаев Н. Айыл социалдык бүтүндүк катары өзгөрүлмөлүү коомдо. Монография. - Бишкек, 2014. - С. 122.
8. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Социальные тенденции Кыргызской Республики 2012-2016. Выпуск 13. - Бишкек, 2018. - С. 58 [электрондук ресурс]. - kyrgyzstane-sostavlyayet-57.

Рецензент: к.соц.н., доцент Жусубалиев А.